

COMENTARIU PATRISTIC LA SCRIPTURĂ

VECHIUL TESTAMENT

II

GENEZA, 12-50

EDITOR AL VOLUMULUI
MARK SHERIDAN

EDITOR AL VOLUMULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ
ALEXANDER BAUMGARTEN

COORDONATOR AL PROIECTULUI
THOMAS C. ODEN

COORDONATOR AL PROIECTULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ
GEORGE CLAUDIU TUȚU

Traduceri din limbile originale ale textelor patristice în limba română de
ECATERINA CLINCIU, SEBASTIAN CLINCIU,
VASILICA EUGENIA CRISTEA, ALIN-BOGDAN MIHĂILESCU,
PETRU MOLODEȚ, ADRIAN-AUREL PODARU, HAJNALKA TAMAS

CUPRINS

LĂMURIRI PRELIMINARE (*Alexander Baumgarten*)+++++ix

INTRODUCERE GENERALĂ (*Thomas C. Oden*)+++++xiii

GHID PENTRU UTILIZAREA ACESTUI COMENTARIU+++++xv

INTRODUCERE LA GENEZĂ+++++xvii

ABREVIERI ALE CĂRȚILOR BIBLIEI+++++xliii

GENEZĂ, 12-50+++++1

ANEXĂ: *Scriitori creștini timpurii și documentele citate*+++++401

SCHIȚE BIOGRAFICE ȘI SCURTE DESCRIERI
ALE LUCRĂRILOR ANONIME SELECTATE+++++405

CRONOLOGIA AUTORILOR PATRISTICI+++++414

BIBLIOGRAFIA OPERELOR ÎN LIMBILE ORIGINALE+++++419

INDEX DE AUTORI / OPERE+++++425

INDEX TEMATIC+++++427

INDEX DE CITATE DIN SCRIPTURĂ+++++441

INTRODUCERE LA GENEZĂ

Acest volum este dedicat exegezei sau interpretării creștine timpurii a istoriei patriarhale, adică istoriile lui Avraam, Isaac, Iacob și Iosif din *Geneza* 12-50. Autorii creștini din secolul al IV-lea foloseau deja pe larg termenul grecesc „exegeză”, care are sensul de „a extrage sensul unui pasaj”, pentru a descrie procesul prin care interpretau Scriptura. Așa cum vom vedea, dintr-un punct de vedere modern, aceștia au introdus adesea un sens nou în loc să extragă sensul original. Interpretarea creștină a istoriei Patriarhilor a început deja în scrierile care au ajuns să alcătuiască Noul Testament. Dintre acestea, cele mai importante pentru subiectul nostru sunt epistolele lui Pavel, care folosește figura lui Avraam în *Galateni*, *Romani* și *2 Corinteni*.

Interpretarea istoriei patriarhale de la Pavel la Origen

Exegeza Noului Testament. În *Galateni*, răspunzând adversarilor care insistau asupra respectării Legii mozaice, Pavel stabilește o antiteză între „faptele Legii” și „ascultarea prin credință”, în care Avraam reprezintă omul credinței: „Avraam a crezut în Dumnezeu și i s-a socotit lui ca dreptate”¹. Se pare că și adversarii lui Pavel au apelat la Avraam ca exemplu de credință și de respectare a Legii. Pavel reușește să separe credința lui Avraam de ches-tiunea Legii deoarece făgăduința din *Geneza* 12 referitoare la Avraam care răspunde prin credința sa este anterioară menționării legii circumciziei, principalul punct de dispută cu galatenii. În *Galateni* 3, 8-9, Pavel argumentează: „Iar Scriptura, prevăzând că Dumnezeu va justifica neamurile prin credință, a propovăduit mai înainte lui Avraam Evanghelia, spunând: «În tine vor fi binecuvântate toate neamurile»”. Pentru Pavel, făgăduința făcută lui Avraam anticipează vestea cea bună că justificarea vine prin credința în Iisus Hristos. Apoi, citând *Deuteronomul* 27, 26, *Habacuc* 2, 4 și *Leviticul* 18, 5, Pavel argumentează că împlinirea faptelor Legii nu aduce cu sine justificarea. În *Galateni* 3, 13, el afirmă că „Hristos ne-a răscumpărat din blestemul Legii, devenind blestem pentru noi” prin faptul de a fi „spânzurat pe lemn”², arătând că binecuvântarea acordată lui Avraam a venit la neamuri în afara Legii³. Această binecuvântare, înțeleasă anterior drept pământul și urmașii, devine acum „făgăduința Duhului prin credință”.

¹ *Galateni* 3, 6.

² *Deuteronomul* 21, 23.

³ *Galateni* 3, 14.

Pavel folosește apoi o metodă exegetică destul de comună în interpretarea creștină antică, care ar putea fi numită: „orice detaliu poate fi făcut să conteze”. El argumentează pe baza singularului gramatical al cuvântului folosit pentru „sămânță” (*sperma* în greacă) din Geneza 12, 7 că promisiunea nu a fost făcută poporului evreu în general, înțeles ca urmași ai lui Avraam, ci „unuia Singur, ... care este Hristos”⁴. Pavel dezvoltă acest argument apelând la o serie de alte texte pentru a explica faptul că Legea era o măsură temporară, valabilă doar până la împlinirea făgăduinței în Hristos. Făgăduința a fost acum împlinită. Adevăratul punct de plecare al lui Pavel în argumentația și exegeza sa este dat de faptul că, în acest fel, o nouă epocă a început, sau mai degrabă că epoca finală (*eschaton*-ul) a fost revelată odată cu învierea lui Iisus. Această interpretare a lui Avraam și a făgăduinței reprezintă un nou început menit să aibă o influență profundă asupra dezvoltării interpretării creștine a Scripturilor.

Un nou început radical îl reprezintă și interpretarea alegorică a lui Pavel la povestea Sarei și a lui Agar⁵ în *Galateni* 4, 21 – 5, 1. Aici, Agar este interpretată drept simbol al legământului sclaviei, Legea, în timp ce Sara reprezintă legământul libertății. „Fiul slujitoarei s-a născut potrivit cărnii, fiul femeii libere prin făgăduință”. Pavel afirmă explicit că „aceasta este o alegorie” și explică faptul că Agar reprezintă Muntele Sinai din Arabia (locul unde a fost promulgată Legea) și că acesta corespunde și actualului oraș Ierusalim, adică centrul iudaismului. Sara, în schimb, corespunde „Ierusalimului de sus”. Implicită este ideea că „Ierusalimul de sus” a fost revelat prin învierea lui Iisus. Pavel trage concluzia că galatenii sunt copii ai făgăduinței, asemenea lui Isaac, și că sunt persecutați de cei născuți potrivit cărnii, la fel ca în vremea lui Isaac și Ismael. Drept dovadă, el citează Geneza 21, 10: „Izgonește slujitoarea și pe fiul ei; căci fiul slujitoarei nu va avea parte de aceeași moștenire cu fiul femeii libere”⁶. Faptul că Pavel introduce interpretarea alegorică în interpretarea textului Genezei i-a influențat puternic pe Origen (a se vedea mai jos) și pe alți exegeți ai școlii alexandrine, care l-au considerat pe Pavel drept interpretul model al Scripturilor Vechiului Testament.

În *Romani*, Pavel revine la figura lui Avraam. În multe privințe, *Romani* reprezintă o expunere mai puțin polemică și mai atent dezvoltată a argumentului care se regăsește deja în *Galateni*. În *Romani* 3, 21-31, Pavel argumentează că toți au păcătuit, indiferent dacă au avut sau nu Legea, și că justificarea, fie pentru evrei, fie pentru neamuri, vine prin „credința în Iisus”. În *Romani* 4, el îl prezintă pe Avraam ca fiind „strămoșul nostru după trup”. Ca și în *Galateni*, principalul text interpretat este Geneza 15, 6: „Avraam a avut credință în Dumnezeu și i s-a socotit lui ca dreptate”. Din nou, argumentul lui Pavel se bazează pe întâietatea făgăduinței „urmașilor tăi le voi da țara aceasta”⁷ asupra Legii circumciziei din Geneza 17, precum și pe afirmația din Geneza 15, 6, potrivit căreia Avraam a crezut și că acest lucru i s-a socotit ca dreptate, ceea ce Pavel interpretează ca însemnând că a fost justificat prin credință. În *Romani*, cu ajutorul Psalmului 32, 1-2 (unde se găsește și cuvântul „a socoti”), Pavel explică faptul că evreii și neamurile sunt justificați prin credință și că făgăduința este pentru cei care împărtășesc credința lui Avraam.

⁴ Galateni 3, 16.

⁵ Geneza 16-21.

⁶ Galateni 4, 30.

⁷ Geneza 12, 7.

Avraam este citat și în 2 Corinteni 11, 22 într-un context polemic, în care Pavel se numește pe sine urmaș al lui Avraam. Probabil că aici el nu pretinde doar descendența „potrivit cărnii”, ci sugerează implicit că și identitatea sa creștină este justificată prin credință, la fel ca cea a lui Avraam. Interpretările lui Pavel la textul *Genezei* au cântărit greu în interpretarea creștină timpurie, nu doar datorită explicațiilor sale particulare, ci și datorită stilului și manierei sale de interpretare.

Un alt scriitor care utilizează materiale din istoria patriarhală este autorul *Epistolei către Evrei*, adesea atribuită tot lui Pavel în Antichitate. În *Evrei* 7, el face o paralelă între Fiul lui Dumnezeu și Melchisedec, despre care se spune că seamănă cu Fiul lui Dumnezeu. Folosindu-se de tăcerea textului din *Geneza* 14, 18-19 cu privire la genealogia lui Melchisedec, el trage concluzia că Melchisedec este „fără tată, mamă sau genealogie și nu are nici început al zilelor, nici sfârșit al vieții”. „Asemănându-se Fiului lui Dumnezeu, el rămâne preot în veci”⁸. Apoi, cu ajutorul Psalmului 110, 4, singurul text alternativ din Vechiul Testament care îl menționează pe Melchisedec, el este în măsură să explice că Iisus este un preot de un tip superior lui Aaron. Ordinul său este cel al lui Melchisedec, iar autorul este în măsură să arate că Aaron și Levi, prin strămoșul lor, Avraam, au recunoscut implicit superioritatea lui Melchisedec atunci când Avraam i-a oferit zeciuală⁹. Pentru autorul acestei scrisori, Melchisedec și alte figuri și instituții ale Vechiului Testament au rolul de a ilustra figuri și instituții ale noului legământ. Acestea din urmă sunt adevăratele realități cerești cu care se aseamănă figurile și instituțiile Vechiului Testament. În *Evrei* 6, 13-18, autorul apelează, de asemenea, la textul din *Geneza* 22, 17 pentru a arăta că Dumnezeu este credincios făgăduințelor Sale (în acest caz, față de Avraam), iar în *Evrei* 11, 8-19, îl dă pe Avraam drept exemplu de credință. Diferite evenimente din viața acestuia reflectă această credință, cum ar fi strămutarea sa ca răspuns la chemarea lui Dumnezeu, credința sa că Dumnezeu va fi credincios făgăduinței Sale și disponibilitatea sa de a-l sacrifica pe Isaac (deoarece credea că Dumnezeu poate învia morții). Ceilalți patriarhi, Isaac, Iacob și Iosif, sunt și ei menționați ca exemple de credință, dar fără detalii similare.

De asemenea, remarcabile pentru utilizarea istoriei patriarhale sunt discursurile lui Petru și Ștefan din *Faptele Apostolilor*¹⁰. În primul, sunt menționate legământul și făgăduința făcută lui Avraam¹¹. Ștefan a relatat într-o formă rezumativă întreaga istorie patriarhală pentru a ilustra planul providențial de mântuire al lui Dumnezeu.

Multe alte aluzii la texte și figuri din istoria patriarhală se găsesc în Noul Testament, inclusiv scara lui Iacob (*Geneza* 29) în *Ioan* 28, 12, dar cele deja menționate sunt cele mai importante și au rolul de a ilustra importanța acestei părți a *Genezei* pentru autorii Noului Testament.

În timpul lui Origen, când începem să avem comentarii în adevăratul sens al cuvântului la cărțile Bibliei, Noul Testament exista pentru creștini ca parte distinctă a Scripturilor. Astfel, interpretările Noului Testament au avut un rol însemnat în a determina dezvoltarea ulterioară a exegezei creștine la *Geneză*. Nu a existat niciodată vreun dubiu cu privire

⁸ *Evrei* 7, 3.

⁹ *Evrei* 7, 7-9; *Geneza* 14, 18-20.

¹⁰ *Fapte* 3, 25; 7, 1-16.

¹¹ *Geneza* 22, 18.

la faptul că această carte este Scriptură. Geneza era considerată de toți ca făcând parte din Legea lui Moise (Pentateuhul), iar Moise era considerat a fi autorul ei.

Filon din Alexandria. Dezvoltarea exegezei creștine timpurii a fost puternic influențată de savantul evreu din Alexandria, Filon. Acest contemporan al lui Iisus și al lui Pavel provenea dintr-un mediu bogat și cultivat dintr-un oraș care nu era doar un centru comercial, ci și principalul centru al culturii elenistice din lumea antică. Știm puține lucruri despre viața sa, în afară de ceea ce se poate spicui din numeroasele sale lucrări, dintre care o mare parte sunt dedicate explicării Scripturilor. Este evident că Filon a primit cea mai bună educație disponibilă atunci în lumea elenistică, dar a rămas un evreu convins și credincios. Se pare că a activat ca rabin (o instituție aflată atunci în dezvoltare) în comunitatea evreiască din Alexandria, pe atunci una dintre cele mai mari și mai înfloritoare din diaspora. Filon a apărut, de asemenea, comunitatea evreiască atunci când prefectul Flaccus a instigat la pogromul din 38 și a condus delegația trimisă la Roma pentru a face apel la împăratul Caligula în 41.

În lucrările lui Filon găsim pentru prima dată întâlnirea la scară mare a două culturi, cea elenistică și cea iudaică sau biblică. Filon vorbește despre predecesorii săi în domeniul interpretării, dar noi avem cunoștință doar de câțiva: autorul *Epistolei lui Aristee* și Aristobul, ale căror fragmente se păstrează în lucrările istoricului bisericesc Eusebiu. Filon a scris numeroase lucrări, inclusiv viețile patriarhilor Avraam, Isaac și Iacob, precum și multe tratate pe teme particulare din Pentateuh, cum ar fi strămutarea lui Avraam, interpretarea viselor și cele trei cărți despre interpretarea alegorică a legilor. Prin interpretarea sa a textelor biblice intră pentru prima dată în exegeza scripturală anumite idei-cheie ale tradiției filosofice grecești, cum ar fi conceptul de virtute, ideea de *askēsis* (exercițiu sau practică) și noțiunea de filosofie în sine, toate acestea urmând să joace un rol important în istoria interpretării creștine timpurii.

Filon a aplicat la interpretarea Scripturilor anumite reguli și procedee de interpretare răspândite în lumea elenistică, dintre care cea mai semnificativă este alegoria sau alegorizarea. Timp îndelungat, *Iliada* și *Odissea* au jucat un rol similar cu cel al Scripturii în lumea de limbă greacă și au constituit baza educației grecești chiar înainte de dezvoltarea filosofiei grecești. Cu toate acestea, povestirile din aceste epopei, în special cele referitoare la comportamentul zeilor și al zeițelor, conțineau elemente pe care grecii de mai târziu le-au considerat a fi inacceptabile ca modele pentru copii. Un astfel de comportament era considerat nedemn de zei și, prin urmare, textul trebuia interpretat în așa fel încât să dobândească un sens acceptabil. Mai târziu, pe vremea lui Filon, această metodă de interpretare a ajuns să fie numită „alegorie”, ceea ce înseamnă că, din punct de vedere literal, textul spune un lucru, pe când sensul lui este altul.

Pentru Filon, educat așa cum era în tradiția școlilor filosofice grecești, multe lucruri din Scripturi erau inacceptabile la nivel literal. De exemplu, cineva ca Filon, care avea o noțiune foarte înaltă a unui Dumnezeu creator transcendent, putea cu greu să accepte tot limbajul antropomorf folosit pentru Dumnezeu în Scripturi. De vreme ce era nedemn de Dumnezeu, un astfel de limbaj trebuia interpretat la nivel alegoric. Filon a considerat, de asemenea, că rolul Scripturilor este acela de a oferi îndrumare despre cum să trăim și, în consecință, a interpretat multe istorii din *Geneza* în termenii ideilor grecești despre via-

ta filosofică ideală. Astfel, de exemplu, Avraam devine persoana care caută înțelepciunea prin învățare. El se mută din Haran, adică din țara simțurilor, în căutarea înțelepciunii și se căsătorește cu Sara, care reprezintă virtutea. La insistențele Sarei, el o alungă pe slujitoarea sa, Agar, cu care a născut un fiu, Ismael, deoarece Agar reprezintă ciclul de studii pregătitoare (gramatică, matematică, geometrie, muzică etc.) care trebuie lăsat în urmă în căutarea înțelepciunii. Iacob este interpretat drept cel care caută înțelepciunea prin luptă ascetică împotriva viciului și prin exercitarea virtuții. El este numit „ascetul” și „atletul”, deoarece, în filosofia greacă, vocabularul athletic fusese deja aplicat căutării înțelepciunii. Prin această metodă de interpretare, Filon a folosit o mare parte din textele Pentateuhului, inclusiv legile privind dieta și cele ritualice, ca vehicule de învățare despre etică și morală.

Multe dintre aceste interpretări vor avea o istorie îndelungată în predicarea și învățătura creștine, deoarece mulți dintre primii predicatori și interpreți creștini l-au citit pe Filon în mod direct sau pentru că i-au citit pe alții influențați de el. Printre cei care au avut contact direct cu scrierile lui Filon trebuie menționați Clement Alexandrinul, Origen, Eusebiu, Didim cel Orb, Grigorie de Nyssa, Ieronim și Ambrozio de Mediolanum. Eusebiu și Ieronim îl tratează practic pe Filon ca și cum ar fi fost creștin, iar tradiția creștină ulterioară l-a considerat un episcop creștin. În *Catene la Geneză* (a se vedea mai jos), multe pasaje sunt atribuite lui „Filon episcopul”.

Evoluția de la Pavel la Origen. În perioada de aproximativ 150 de ani dintre moartea lui Pavel și apariția marilor comentarii ale lui Origen, mulți scriitori creștini au continuat să interpreteze textul *Genezei*, adesea urmând exemplul lui Pavel. Printre scriitorii și scrierile care merită menționați din această perioadă se numără *Prima epistolă a lui Clement*, *Epistola lui Barnaba* și *Dialogul cu Trifon* al lui Iustin Martirul. Acești scriitori tind să citeze texte din Vechiul Testament, inclusiv figuri din istoria patriarhală, ca texte justificative în argumentarea apologetică sau ca exemple de virtute care trebuie imitate. În această perioadă, găsim primele scrieri gnostice, produse de scriitori pe care creștinii contemporani îi considerau eretici creștini. Și ei au folosit Scripturile Vechiului Testament, dar făcând uz de interpretări care să le susțină doctrinele.

Asemănătoare, dar diferită de utilizarea gnostică a Scripturii, a fost mișcarea lansată de Marcion, un învățător creștin din Sinope, în Pont, activ la Roma în jurul anului 140. Marcion a negat că Dumnezeu lui Iisus Hristos era același cu Dumnezeu Vechiului Testament. El a considerat că Scripturile Vechiului Testament erau prea diferite de învățătura lui Iisus ca să fi fost produse de aceeași divinitate, motiv pentru care a atribuit Vechiul Testament Demiurgului. Canonul Scripturii elaborat de Marcion includea doar *Evanghelia după Luca* și scrisorile lui Pavel, dar și pe acestea a trebuit să le editeze pentru a elimina interpretările date de Pavel Vechiului Testament, care tindeau să îl valideze. Provocarea radicală a lui Marcion la adresa Vechiului Testament a venit prea târziu pentru a avea succes, deși comunități marcionite se pare că au existat timp de secole după el. În vremea lui (140 d.Hr.), Evangheliile, epistolele lui Pavel și *Faptele Apostolilor* – toate aceste scrieri apăruseră deja și toate utilizau pe larg Scripturile Vechiului Testament. Cu toate acestea, doctrina lui Marcion a provocat reacții din partea scriitorilor creștini, care s-au străduit să arate unitatea esențială a celor două Testamente. Printre acestea se remarcă în special lu-

crările lui Irineu și Tertulian. Cu toate acestea, niciunul dintre acești scriitori nu a căutat să realizeze comentarii sistematice la vreuna dintre cărțile Scripturii.

Cei mai importanți interpreți creștini

Origen din Alexandria. Origen din Alexandria a fost considerat pe bună dreptate de istoricul bisericesc Eusebiu drept cel mai mare scriitor creștin și teolog al Bisericii primare. Contribuțiile lui Origen în domeniile criticii textuale, interpretării biblice și teologiei speculative au lăsat o amprentă durabilă asupra Bisericii. Deși lucrările sale au fost subiectul multor controverse în perioadele ulterioare și s-au făcut eforturi pentru a-i distruge lucrările și a-i șterge ideile, influența sa a persistat. Hans Urs von Balthasar a comparat încercările ulterioare de a șterge influența sa cu încercarea de a distruge un vas cu parfum, care, odată spart, umple apoi casa cu aroma sa.

În domeniul criticii textuale, Origen a fost primul care a recunoscut clar problema reprezentată de numeroasele variante de lectură din manuscrisele prin care au fost transmise Scripturile, precum și din numeroasele traduceri ale Scripturilor ebraice în limba greacă. Marea sa lucrare, *Hexapla*, a fost un efort de a compara toate versiunile și toate variantele într-un efort de a stabili lecțiunea originală sau corectă. Din păcate, nicio copie a acestor lucrări nu a supraviețuit dincolo de secolul al IV-lea.

Una dintre cele mai influente lucrări ale lui Origen a fost cunoscută sub numele de *Despre principii* (*De Principiis*), scrisă în timp ce era conducătorul școlii catehetice din Alexandria, în Egipt, înainte de a se muta pentru a-și petrece ultimii douăzeci și cinci de ani din viață la Cezareea, în Palestina. În cartea a patra a acestei lucrări, Origen a expus principiile de interpretare a Scripturii. Această primă expunere extinsă a metodelor de interpretare a Scripturii a avut o mare influență, chiar și în Apus, în Biserica de limbă latină. Deși unele dintre principiile de interpretare ale lui Origen au fost contestate ulterior, această lucrare rămâne o lectură esențială pentru oricine dorește să înțeleagă tradiția interpretării biblice alexandrine.

Origen a fost, de asemenea, primul care a produs comentarii sistematice la cărți întregi ale Bibliei, folosind mai multe genuri literare (a se vedea mai jos). *Omiliile sale la Geneză*, rostite ca predici probabil între 239 și 243 în Cezareea, reflectă o mare creativitate în raportarea textului *Genezei* la învățătura Noului Testament.

Efrem Sirul. Efrem (cca. 306-373), cunoscut ca diacon al bisericii din Edessa, și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în orașul Nisibis, mutându-se la Edessa cândva după tratatul din 363, prin care romanii au cedat teritoriul Nisibis Persiei. Efrem este în general considerat primul mare scriitor al Bisericii siriene, iar scrierile sale voluminoase reflectă o tradiție în mare parte independentă de bisericile vorbitoare de greacă din Alexandria și Antiohia. Comentariul său în proză la *Geneză*, scris spre sfârșitul vieții sale, când a trăit în Edessa, reflectă tradiții exegetice atât iudaice, cât și creștine, și s-a sugerat că metoda sa de interpretare este mai apropiată de Haggadah evreiască decât de școlile din Alexandria și Antiohia (a se vedea mai jos). Mai mult de o treime din comentariul său la *Geneză* este dedicat narațiunii creației și căderii; el a omis o mare parte din narațiunea patriarhală.

Didim cel Orb din Alexandria. Unul dintre cei mai influenți succesori ai lui Origen în școala catehetică din Alexandria a fost Didim († 398), orb de la vârsta de patru ani. Unul dintre cei mai bine educați oameni ai timpului său și unul dintre cei mai prolifici savanți, el a fost capabil să citeze majoritatea Scripturilor din memorie, precum și multe surse păgâne, creștine și iudaice. În Antichitate, cititul se făcea în general cu voce tare; un ascultător inteligent și atent putea să recite lectura pe care o auzea pentru a o fixa în memorie.

Didim a fost, de asemenea, călugăr în așezământul monahal din Nitria, precum și un profesor renumit în Alexandria la mijlocul și în ultima parte a secolului al IV-lea. Din păcate, amintirea sa a fost afectată de controversele ulterioare din secolul al VI-lea, iar împăratul Iustinian i-a condamnat lucrările împreună cu cele ale lui Origen și Evagrie din Pont în 543. Ca urmare, multe dintre lucrările sale teologice și comentariile la Scripturi s-au pierdut, dar în urmă cu aproximativ șaizeci de ani au fost descoperite la Tura, la sud de Cairo, manuscrise conținând aproximativ două mii de pagini din lucrările lui Origen și Didim. Printre acestea se regăsea o mare parte din *Comentariul* său la *Geneză*, inclusiv o parte din materialul textual despre prima parte a istoriei lui Avraam.

Ambrozie de Mediolanum. Ambrozie, episcop de Mediolanum între 374 și 397, este cinstit, alături de Ieronim, Augustin și Grigore, drept unul dintre cei patru mari Părinți ai Bisericii apusene. S-a născut la Trier, ca fiu al prefectului pretoriului, în jurul anului 339. După o educație tradițională în arte liberale, s-a distins ca avocat și orator, iar în 372/3 a fost numit guvernator al provinciei Emilia-Liguria, cu sediul la Milan.

În 374, episcopul arian al Milanului, Auxentius, a murit, iar lui Ambrozie i-a revenit sarcina de a menține pacea între facțiunea ariană din biserică și susținătorii simbolului de la Niceea. Când a apărut în acest rol în biserică unde urma să aibă loc alegerea noului episcop, arienii și catolicii s-au unit cerând ca guvernatorul să devină noul episcop. Ambrozie, fără pregătire teologică și nici măcar botezat încă, a acceptat cu reticență și a fost rapid botezat și hirotonit episcop.

Ambrozie a început apoi să lucreze pentru a remedia lipsa sa de cunoștințe teologice, citind pe larg și fluent din exegeții și teologii anteriori, în special greci, inclusiv Filon, Origen, Vasile, Atanasie și Didim. Astfel, el a fost puternic influențat de tradiția alexandrină de interpretare a Scripturii și, la rândul său, i-a influențat pe autorii latini de mai târziu în această direcție. Unul dintre cei mai renumiți predicatori ai epocii, el a publicat multe dintre predicile sale revizuite sub formă de compoziții literare, inclusiv *Despre Avraam*, *Despre Isaac sau despre suflet* și *Despre Iosif*, în toate acestea interpretând alegoric textele din *Geneza* 12-50.

Augustin de Hipona. De departe cel mai prolific dintre scriitorii latini creștini timpurii, Augustin a lăsat o amprentă de neșters asupra teologiei și spiritualității Bisericii occidentale. S-a născut în 354 dintr-o mamă creștină și un tată păgân în Tagaste, în Africa romană (Tunisia modernă). A primit o educație provincială latină înainte de a merge la Roma și Milan pentru a-și continua studiile. În căutarea adevărului, Augustin a devenit pentru o vreme maniheu, iar mai târziu s-a dedicat studiului neoplatonismului (Plotin). La Milan, predica lui Ambrozie, precum și influența mamei sale, Monica, au jucat un rol în convertirea sa la creștinismul oficial, iar Ambrozie l-a botezat în 386. După întoarcerea sa în Africa de Nord, a fost hirotonit preot în 391, iar în 395 a fost ales episcop de Hipona,

unde și-a continuat activitatea până la moartea sa în 430. Augustin este renumit pentru anumite lucrări, în special *Confesiunile* și *Cetatea lui Dumnezeu*, dar multe dintre lucrările sale au fost polemice, îndreptate împotriva grupărilor eretice precum maniheii, donatiștii și pelagienii. El a realizat, de asemenea, numeroase comentarii și omilii la Scripturi, în special *Comentariul la Psalmi* și cel la *Evanghelia după Ioan*. Cu toate acestea, în afară de câteva predici, Augustin nu a comentat direct istoria patriarhală. Totuși, el a făcut adeseori trimiteri la aceste texte în celelalte lucrări voluminoase ale sale.

Ioan Gură de Aur. Născut la Antiohia în jurul anului 345, Ioan Gură de Aur a primit acolo o educație clasică, studiind cu cel mai renumit retor al vremii, Libanius. Datorită influenței episcopului Antiohiei, Meletius, Ioan a abandonat studiile clasice și s-a dedicat unei vieți ascetice și studiului Scripturilor. A intrat într-o comunitate monahală, iar mai târziu a petrecut o perioadă ca pustnic înainte de a se întoarce în Antiohia pentru a slui ca lector, diacon și în cele din urmă (din 386) ca preot. În Antiohia a devenit rapid cunoscut drept cel mai faimos predicator al timpului său. Comentariile sale la Scriptură sunt în principal omilii bazate pe pasajele din cărțile biblice citite în succesiune în timpul liturghiei zilnice. Din 397, Ioan Gură de Aur a fost episcop al Constantinopolului, unde conflictul cu cercurile de la curte a dus în cele din urmă la exilul și moartea sa în 407. El este unul dintre cei mai venerați Părinți ai Bisericii, atât în Biserica apuseană, cât și în cea răsăriteană.

Ioan Gură de Aur a predicat șaiszeci și șapte de omilii la *Geneză* în anul 389, în timp ce era preot în Antiohia, explicând cartea verset cu verset. Din ceea ce spune la începutul celei de-a douăzeci și treia omilii, se pare că le-a rostit ca predici pe primele treizeci și două în timpul Postului Mare din acel an și pe restul după Rusaliile aceleiași an. Ioan Gură de Aur este un reprezentant de seamă al școlii antiohene de exegeză, studiind cu Diodor din Tars, care este adesea creditat drept fondator al acestei tradiții. El se concentrează pe interpretarea literală și caută să evite pe cât posibil explicațiile alegorice sau figurate. Rezultatul este un comentariu puternic încărcat de moralism, în care figurile biblice oferă spre imitare modele de virtute. Această colecție de omilii este cel mai amplu comentariu la *Geneză* care a supraviețuit din Biserica primară.

Chiril al Alexandriei. Chiril al Alexandriei (născut cca. 370) i-a succedat unchiului său Teofil ca patriarh al Alexandriei în 412. El este cunoscut mai ales pentru opoziția sa viguroasă față de învățătura lui Nestorie, patriarhul Constantinopolului, contribuția sa fiind fundamentală la depunerea lui Nestorie la Sinodul din Efes din 431. Nestorie negase legitimitatea aplicării titlului *theotokos* (Maica lui Dumnezeu) Mariei. Scrierile lui Chiril în domeniul hristologiei au devenit normă de ortodoxie pentru biserica egipteană și alte biserici orientale. Cu toate acestea, conflictul a apărut mai târziu, după moartea lui Chiril (444), când Sinodul de la Calcedon a folosit o terminologie diferită de cea a lui Chiril în definirea relației dintre divin și uman în Hristos (o persoană în două naturi). Chiril a scris pe larg în domeniul interpretării scripturistice, inclusiv „tratate elegante” (*glaphyra*) despre istoria patriarhală, precum și lucrări dogmatice și polemice. Chiril rămâne până astăzi unul dintre principalii campioni și o normă a credinței ortodoxe pentru Biserica coptă.

Caesarius din Arles. Caesarius s-a născut în Burgundia (470) și a murit la Arles în 542, după ce a fost episcop acolo timp de patruzeci de ani. Orașul său episcopal, situat

lângă gura de vărsare a Ronului și aproape de Marsilia, și-a păstrat vechea importanță în viața socială, comercială și productivă a Galiei, iar episcopul său deținea titlul de vicar al scaunului apostolic din Galia. Caesarius demonstrează o cunoaștere profundă a tradiției latine de interpretare a Scripturii. Invațiile repetate ale Galiei și prăbușirea administrației romane au schimbat considerabil condițiile sociale în secolul care a urmat morții lui Augustin. Omiliile mai scurte și mai simple ale lui Caesarius oferă dovezi ale schimbării preocupărilor ecleziastice, în special în ceea ce privește sacramentele și disciplina bisericească. Caesarius a predicat o serie de omilii la textele *Genezei*, care reflectă în mod evident influența lui Origen, ale cărui lucrări trebuie să le fi putut citi într-o traducere latină.

Beda Venerabilul. Beda (673-735) nu a călătorit niciodată din mănăstirea sa din nordul Angliei, dar a fost unul dintre cei mai învățați oameni ai epocii sale. Deși Beda aparține mai degrabă Evului Mediu timpuriu decât perioadei patristice, cunoașterea sa aprofundată a operelor lui Ambrozio, Augustin, Grigore și a altor autori creștini timpurii îl plasează mai degrabă în continuitate cu aceștia. Ca și aceștia, el a compus multe lucrări de interpretare a Scripturilor, inclusiv un comentariu la *Geneză* până la nașterea lui Isaac, pe lângă lucrările sale istorice mai bine cunoscute.

Catene la Geneză. Cândva în a doua jumătate a secolului al V-lea, un autor necunoscut s-a apucat să realizeze o vastă compilație de texte care aveau legătură cu interpretarea la *Geneză*, un fel de synopsis al tradiției exegetice. El a selectat extrase din numeroase lucrări ale unor autori care variază în timp de la Filon din Alexandria la Chiril al Alexandriei. Texte din Severus de Antiohia (d. 538) au fost adăugate mai târziu la compilație, care a ajuns să fie cunoscută sub numele latin pe care i l-au dat cercetătorii de mai târziu: *Catena* (= lanț). Autorul pare să fi fost dornic să ofere teologilor interesați de exegeză un instrument obiectiv de lucru. Autorii selectați nu aparțin unei singure școli (alexandrină sau antiohiană), dar toate pasajele sunt deplin ortodoxe. Sunt citate nu numai comentariile și omiliile, ci și lucrări polemice. Această lucrare vastă a fost recent editată critic pentru prima dată. Epitomul lui Procopius din Gaza la Pentateuh pare să depindă de *catena* pentru partea referitoare la *Geneză*.

Printre numeroșii autori selectați se numără Flavius Josephus (mort după 95); Eusebiu de Cezareea (mort în 340); Vasile de Cezareea (mort în 379); Grigorie de Nazianz (mort în 389); Grigorie de Nyssa (mort în 394); Didim de Alexandria (mort în 398); Epifanie de Salamina (mort în 403); Ioan Gură de Aur (mort în 407) și Chiril al Alexandriei (mort în 444). Lucrările citate au fost păstrate independent și în limba originală. În plus, compilatorul a folosit lucrări ale unor autori precum Filon din Alexandria (pasajele sunt atribuite episcopului Filon); Irineu de Lyon (mort în aproximativ 200) și Eusebiu de Emesa (mort în aproximativ 359). De asemenea, sunt citate lucrări altfel necunoscute sau pierdute din Meliton de Sardes (mort în aproximativ 190); Eustathius din Antiohia (mort înainte de 337); Acacius din Cezareea (mort în 366); Efrem (mort în 373); Diodor din Tars (mort înainte de 394); Severian de Gabala (mort înainte de 408); Teodor de Mopsuestia (mort în 428) și Succensus din Diocezareea (mort cca. 440).